

Розвиток медико-санітарної галузі міського господарства Маріуполя в 70 рр. XIX – на початку XX ст.

На основі архівних матеріалів, преси, опублікованих документів Маріупольської думи та управи, а також статистичних відомостей реконструюється діяльність громадського управління щодо розвитку медико-санітарної галузі міського господарства в 70-х рр. XIX – початку XX ст. Автор обґрунтовує відносну успішність роботи, що проводилася на тлі загального низького рівня охорони здоров'я в Російській імперії

Ключові слова: самоврядування, міське господарство, медико-санітарна частина, охорона здоров'я.

В останній третині XIX – на початку XX ст., вочевидь вперше у вітчизняній історії, завдання розв'язання запитів населення у сфері охорони здоров'я почали брати на себе представницькі органи міських громад. Помітним прикладом у цьому може бути повітовий Маріуполь, де у зазначений період завдяки міському громадському управлінню відбулися помітні зміни на краще у медико-санітарній справі. Вивчення того досвіду може посприяти розширенню фактологічної бази для реконструкції загальнонаціональної історії міст України, а також позитивно вплинути у морально-психологічному плані на піднесення муніципальної діяльності у вирішенні завдань забезпечення необхідної, своєчасної та якісної медичної допомоги на сучасному етапі.

Розгляд окремих питань становлення медико-санітарної допомоги в Маріуполі у зазначений період відобразився у нечисленних дослідженнях істориків Донеччини. Так, у повідомленні О. Задніпровського здійснено огляд документів Державного архіву Донецької області, що містять відомості про заснування маріупольської міської лікарні та перші роки її функціонування [1]. У колективній праці «Маріуполь и его окрестности: взгляд из XXI века» (Маріуполь, 2006) медико-санітарне господарство міста побіжно розглянуто на тлі розвитку медицини загалом, земської, фабрично-заводської, приватної тощо [2,124].

Мета нашої статті – вивчення розвитку медико-санітарної галузі міського господарства Маріуполя в 70 рр. XIX – на початку XX ст.

Джерельну базу даної публікації становлять документи Державного архіву Донецької області (Ф.113. – Оп.1. – Спр.120,178,225), преса («Екатеринославские губернские ведомости»), опубліковані документи

Маріупольської думи та управи, а також статистичні відомості міністерства внутрішніх справ та губернського правління.

На початку діяльності маріупольського громадського управління, утвореного за Городовим положенням 1870 р., виконання завдань, визначених законом 1870 р., – влаштування за рахунок міст лікарень – через обмеженість коштів не здавалося можливим. Турбота про медицину обмежувалася введенням посад міського медичного персоналу, що не був пов'язаний з лікувальними установами. Так, у кошторисі на 1872 р. передбачалися видатки утримання повивальної бабки (161 руб.) та фельдшера (21 руб.) [3]. А от на 1874 р. Маріупольська міська дума обмежилася видатком на міського лікаря тільки 89 руб. [4]. Таке скорочення було, вочевидь пов'язано з відкриттям у місті земської лікарні. Ймовірно міське самоврядування передбачало використати для потреб городян лікаря земської лікарні, що, судячи за нетипово малим розміром утримання, працював за сумісництвом.

На 1877 р. громадське управління Маріуполя витратило на міського лікаря 500 руб. [5]. Вочевидь, це стало можливим завдяки найманню штатного міського медика. Загалом посада міського лікаря, що призначався урядовою владою, вводилася для здійснення лікарняно-адміністративних функцій – завідування тюремними лікарнями, здійснення санітарного нагляду за торгівлею харчами та шинками і за громадською гігієною в цілому. У Катеринославській губернії міські лікарі поза службовими обов'язками займалися приватною практикою [6,25].

На 1899 р. штат позалікарняного медперсоналу, що утримувався міськими громадськими управліннями, до якоїсь міри усталився. На бюджетні кошти утримувався лікар, фельдшер та 3 акушерки [7,179,184-187,195,200–201].

На початку діяльності за Городовим положенням 1870 р. громадське управління Маріуполя у справі надання медичної допомоги городянам, як і їх колеги в усіх інших містах губернії, розраховувало на заклади земської медицини, мережа яких розбудовувалася в усій губернії. Ця мотивація пояснює надання містами їм матеріальної підтримки. Так, у кошторисі Маріуполя на 1874 р. передбачалося виділити з міської каси Маріуполя 1000 руб. на допомогу в започаткуванні в місті лікарні повітовим земством [4].

Маріупольська земська лікарня, безумовно, відіграла важливу роль у справі надання медичної допомоги хворим городянам, але за своїм розміром не могла задовольнити потреби населення. Накопичивши досвід ведення міського господарства, а також виходячи з аналізу бюджетних витрат на окремі медичні заходи, громадське управління Маріуполя наприкінці 1880-х рр. дійшло висновку про необхідність започаткування власного лікувального закладу. Приводом для прийняття відповідного рішення стало врятування Олександра III і всієї його сім'ї у залізничній катастрофі поблизу станції Борки 17 жовтня 1888 р. На відзнаку спасіння імператорської родини Маріупольська дума 13 березня 1889 р. ухвалила заснувати міську лікарню на 15 ліжок [8,арк.29].

Задля завідування фінансово-господарською справою утворюваного закладу міське управління обрало лікарняну раду, що старанно обмірковуючи всі деталі, визначила суму видатків на його започаткування і утримання – 8019 руб., з яких 6128 руб щорічних витрат і 1891 руб., призначених виключно для відкриття лікарні. На покриття частини цих

видатків були віднесені 1500 руб., що відпускалися містом земській лікарні, 500 – добродійному товариству і близько 1500 руб. надходжень до міської каси від воєнного відомства на користування у земській лікарні нижніх чинів військ, які квартирували в Маріуполі. За обчисленням лікарняної комісії вартість утримання одного хворого на добу дорівнювала 1 руб. 12 коп. [8,арк. 9–29 зв.].

Стосовно приміщення запроєктованої лікарні вищезазначена рада дійшла висновку, що для лікарні необхідно зводити спеціальну будівлю. А поки її ще не існує – відкрити медзаклад у найманому будинку, прилаштувавши його наскільки можливо для лікарняних потреб. Для розміщення лікарні було визначено орендувати за 600 руб. на рік приватний будинок, що виявлялося кращим з усіх розглянутих, хоча за місткістю, незручним розташуванням кімнат й місцезнаходженням не відповідав до кінця вимогам стаціонарної медичної установи.

Лікарняна комісія визначила й штат службовців лікарні, що пропонувався у складі лікаря з річним окладом 600 руб., двох фельдшерів, з жалуванням по 300 руб., доглядача з платнею 300 руб та квартирою на додаток, 3-х палатних служителів з утриманням 120 руб. Кухарю, пралі і сторожу проєктувалася заробітна плата у розмірі відповідно – 180, 300 і 120 руб. [8,29 зв.].

Усі ці розрахунки і заходи лікарняної комісії були затверджені міською думою. Із завершенням підготовчої роботи відкриття лікарні, приурочене до другої річниці врятування імператорської родини, відбулося 17 жовтня 1890 р.

З плином часу потреби лікарняної практики спричинили найняття нового приміщення, куди медзаклад було переведено 1 вересня 1893 р., де він і знаходився до 1897 р. У той час лікарня вміщала вже 25 ліжок, мала у своєму розпорядженні садочок площиною більш ніж десятина, а також колодязь. За оренду нової будівлі з міського бюджету сплачувалося 1200 руб. [8,арк.30].

При лікарні була влаштована аптека, ліки з якої спочатку відпускалися тільки тим, хто користувався послугами стаціонару. У лютому 1894 р. розпорядчий орган міського врядування асигнував 750 руб. на її розширення та наймання фармацевта. Разом з тим, міська дума вирішила видавати звідси всім бідним городянам медикаменти за рецептами безкоштовно, продовжуючи практику, яка існувала раніше, компенсування безкоштовної видачі ліків нужденним у приватних аптеках, на що з бюджету виділялося 500 руб. [8,арк.30 зв.].

Видатки на утримання лікарні щорічно збільшувалися – в 1890-ому – 3700, у 1891-ому – 5950, у 1893-ому р. – 7144 руб. Покривалися вони головним чином бюджетними призначеннями і частково сумами, що надходили від оплати за лікування. У той час внески за лікування стягувалася тільки з іногородніх хворих у розмірі 50 коп. на добу Маріупольські городяни, що мали у місті нерухомість звільнялися від оплати [8,арк.30 зв.–31].

Лікар медзакладу І. Данилов, що був на цій посаді від дня його відкриття, з 1893 р. замість попередніх 600 отримувал уже 900 руб. на рік. Число хворих цього року становило 277 осіб. Загальний час перебування їх у лікарні склав 4522 дні. За документами простежується тенденція до зменшення числа амбулаторних пацієнтів, що пояснювалося віддаленістю

лікарні від центру міста і відсутністю бруківок [8,арк.31]. Цей факт не прямо свідчить, що в лікарні не було відмов у лікуванні місцевих жителів.

Подальший розвиток міської медицини в Маріуполі був пов'язаний із заповітом купця 1-ої гільдії О. Хараджаєва, що своєю передсмертною волею заповів громадському управлінню на будівництво міської лікарні 30000 руб. Правда, роботи із будівництва коштували набагато більше, як з'ясувалося в ході укладання проекту та втілення його в життя. Майже вся сума пожертвованих грошей була вичерпана, коли будівлю звели тільки начорно, але залишалось виконати роботи із остаточного її оздоблення. Тому громадське управління за підтримки губернського у земських і міських справах присутствія домоглося дозволу міністерства внутрішніх справ на позику із запасного капіталу міста 25000 руб. Завдяки цій сумі вдалося завершити будівництво і міська лікарня переїхала у спеціально зведене нове приміщення, що мало 20 палат [9,арк.1,61].

Станом на 1899 р. у маріупольській міській лікарні пролікувалися стаціонарно 1179 осіб, що в двічі, наприклад, більше ніж у катеринославській Олександрівській лікарні, що також належала громадському управлінню. Число амбулаторних хворих, що отримали медичну допомогу в тому ж році становило 2585 осіб [10,195].

У 1908 р. за користування медичними послугами у маріупольській міській лікарні в за постановою місцевої думи призначалися нова такса – за проституток, що надійшли з домів терпимості, 1 руб. 25 коп., з торговельно-промислових фірм за їх робітників і службовців 1 руб., з решти осіб, за винятком звільнених від сплачування, 50 коп. [11,85].

Охорона здоров'я міського населення передбачала здійснення санітарних заходів, скерованих на охорону громадської гігієни, на усунення з життя міст тих явищ, що порушували фізичний стан населення або були для нього потенційно небезпечними. На початку діяльності за законом 1870 р. маріупольське громадське управління обмежувалося виданням і поширенням обов'язкових постанов із підтримання чистоти, обмеження розповсюдження інфекцій тощо, які, з одного боку, мали просвітницький характер, сприяли підвищенню санітарної культури широких мас населення, а з іншого – становили певний правовий бар'єр, що обмежував поширення збудників захворювань людей та свійських тварин.

Так, протягом червня – липня 1884 р. Маріупольська міська дума ухвалила низку обов'язкових постанов щодо утримання у чистоті та охайності дворів і вулиць, припинення розповсюдження інфекційних захворювань, дотримання надійних умов виробництва та продажу провізії, які унеможливили б завдання шкоди її споживачам [12,арк.59–63]. Того ж року були ухвалені правила стосовно заходів у випадку захворювання на сип коней [12,арк.58].

У 1898 рр. розпорядчий орган маріупольського міського самоврядування точно визначив умови утримання приватних собак, знищення бродячих тварин та правила здійснення асенізаційних заходів [12,арк.65–68].

Перші з віднайдених нами більш предметних виявів діяльності маріупольського громадського управління у покращенні санітарного стану міста, відбулися у витратах, зафіксованих у кошторисі на 1890 р. Так, на прибирання бруду і сміття з площ і вулиць міста виділялося 1000 руб. на рік. Окремо зазначено витрати на очищення вбиралень в міських будівлях і на базарі, а також отруєння бродячих собак – разом 700 руб. Крім того,

певні санітарні завдання місцевого значення мусив виконувати ветлікар, на утримання якого виділялося 600 руб. на рік [13,108–110]. Отже, можемо спостерігати вкрай нерозвинену ступінь санітарної справи у місті.

З 1900 р. Маріупольська міська дума вводить посаду санітарного лікаря і забезпечує обладнання для його лабораторії. Разом з тим майже у тричі було збільшено видатки на утримання, влаштування нових і перебудову старих вбиралень у громадських місцях – на міському базарі, рибній площі та міському громадському саду. Водночас, як і у найближчі попередні роки виділялися кошти на утримання звалищ нечистот та запобігання епідеміям [14, СХІV – СХVІІ].

Попри всі заходи, здійснювані міським самоврядуванням, зовнішні виваї санітарного стану Маріуполя, на початку ХХ ст., у звітному виданні «Обзор Екатеринославской губернии за 1909 год» в цілому визначені як «не зовсім задовільні». Укладачі огляду вбачали головні перешкоди, що заважали повній його прийнятності у тому, що багато дворів утримувалось неохайно, вигрібні ями у своїй більшості влаштовані нерозумно (були нецементовані), вивіз нечистот здійснювався почасти негерметичним обозом, а звалище упорядковане примітивним чином. Водночас жителі окраїн міста користувалися не завжди чистими колодезяними водами. Болота навколо міста загрожували постійною небезпекою поширення малярійних захворювань [15,68]. Як бачимо, негативні санітарні чинники, здебільшого об'єктивні у місті поки що перевищували можливості місцевої влади.

Результати розвитку медико-санітарної справи у Маріуполі, що здійснювався під проводом міського громадського управління на кінець досліджуваного періоду, певним чином відображено у в таблиці №1, що містить абсолютні дані почерпнуті з статистичного видання «Доходы, расходы, специальные капиталы и задолженность городских поселений за 1912 г.» (Петроград, 1917). Процентні показники у ній – розрахунок автора.

Таблиця № 1. Основні види видатків з медико-санітарної частини міських громадських управлінь губернського і повітових міст Катеринославської губернії в 1912 р. у руб. [16,148-149,150-151].

Міста	Утримання медперсоналу, крім лікарняного	Утримання міських лікарняних закладів	Заходи з покращення загальних сан. умов	Утримання асенізаційного обозу	Усього	Загальна сума видатків за 1912 р.
	абс./%	абс./%	абс./%	абс./%	абс./%	
Катеринослав	3720 / 1,5%	105679/ 43,8%	24376/ 10,1%	80474/ 33,4%	241266/ 11%	2259830
Бахмут	200 / 2%	3700 / 36,6%	600 / 5,9%	1330 / 13,2%	10104/ 6,2%	163655
Верхньо-дніпровськ	236 / 5,4%	2992 / 69%	650 / 15%	–	4338/ 5%	90545

Луганськ	552 / 7,4%	3420 / 45,9%	1270 / 17%	–	7451/ 15%	480798
Маріуполь	6100 / 10,3%	40792 / 68,6%	8148 / 13,7%	–	59497/ 11,6%	513904
Новомосковськ	300 / 4,2%	4525 / 63,8%	–	1996 / 28,1%	7094/ 4,2%	170824
Олександрівськ	3540 / 29,4%	–	5010 / 41,6%	–	12033/ 3%	406836
Павлоград	1100 / 8,1%	4860 / 35,9%	640 / 4,7%	4821 / 35,6%	13551/ 7%	196444

Таким чином, у 1912 р. на медико-санітарну частину з міського бюджету Маріуполя витрачалося 59497 руб. За цим показником наше місто поступалося Катеринославу, але впевнено випереджало всі інші міста губернії. Медико-санітарна галузь поглинала 11,6% усіх видатків з бюджету Маріуполя. Це, як видно з таблиці, був найвищий показник у краї.

За відомостями таблиці №1 найбільшу частину всіх видатків на медико-санітарну роботу в Катеринославі і Маріуполі становили витрати на утримання міських лікарняних закладів, що за відповідним порядком становили 43,8% та 68,6%. А от у Олександрівську, що за обсягами міських бюджетних витрат наближався до Маріуполя такої статті видатків зовсім не було, бо місто не мало власної лікарні або амбулаторії.

У Маріуполі у слід за Катеринославом були найбільшими витрати з покращення загальних санітарних умов. А от у Нікополі, Новомосковську та Слово'яносербську на цю статтю 1912 р. кошти не витрачалися зовсім.

Маріуполь не мав міського асенізаційного обозу. Очищення міста від нечистот здійснювалося приватними підприємцями. Ця ситуація відобразилася у таблиці №1 – міський бюджет у 1912 р. не мав статті видатків з утримання підприємства з очистки міста. Загалом ці підприємства в губернії мали у своєму розпорядженні ще тільки громадські управління Катеринослава Бахмута, Новомосковська та Павлограда.

Серйозним показником, що характеризує внесок Маріупольської міської думи у розвиток медико-санітарної справи є дані про витрати в розрахунку на одного жителя міста. За нашими підрахунками, які містяться в таблиці №2, на одну особу населення Маріуполя у 1912 р. у цій галузі було витрачено 1,03 руб., що не на багато менше, ніж у Катеринославі (1,1 руб.).

Таблиця 2. Витрати міських громадських управлінь Катеринославської губернії в 1912 р. на медико-санітарну частину в розрахунку на одного жителя у руб. [17,24–26,28–31,33–35;148–149].

Міста	Загальна сума видатків на медико-санітарну частину	Чисельність населення у 1912 р.	Витрати на одну особу
Катеринослав	241266	218578	1,10
Бахмут	10104	28256	0,36

Верхньодніпровськ	4338	12640	0,34
Луганськ	7451	68558	0,10
Маріуполь	59497	57747	1,03
Нікополь	6760	26076	0,26
Новомосковськ	7094	28690	0,25
Олександрівськ	12033	57609	0,21
Павлоград	13551	30725	0,44
Слов'янськ	427	6678	0,06

Ці відомості демонструють великий відрив уперед Маріуполя вслід за губернським Катеринославом від інших суб'єктів міського самоврядування губернії і у справі грошового забезпечення з міського бюджету медико-гігієнічної частини у розрахунку на одного жителя. Разом з тим, порівнюючи маріупольські показники з кращими зразками імперії у цьому плані – Москвою та Петроградом, де цей показник тільки по медичній частині на 1915 р. становив відповідно 4,6 руб. та 3,88 руб., [18,217–218], – можемо констатувати значне відставання від них як Маріуполя, так і Катеринослава.

Таким чином, ми маємо підстави стверджувати, що громадське управління Маріуполя за роки після міської реформи 1870 р. здійснило впевнені кроки із розвитку медико-санітарної галузі міського господарства та забезпечення організації медичної допомоги населенню міста. Центральним моментом у діяльності із розв'язання проблем охорони здоров'я стало заснування міської лікарні, а також будівництво спеціального приміщення для неї. Постійне збільшення бюджетних видатків створило відносно високий рівень забезпечення лікарняно-гігієнічної справи та дозволило Маріуполю посісти другу позицію у її розвитку серед міст губернії після Катеринослава.

Література

1. *Заднепровский А.И.* Новые документы о развитии здравоохранения в Мариуполе (80 – 90-е годы XIX в.) // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн.7. – Донецьк, 1999. – С.238 – 242.
2. *Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века.* – Мариуполь, 2006. – 356с.
3. *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1873. – №62. – 4 августа.
4. *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1875. – №14. – 15 февраля.
5. *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1877. – №66. – 17 августа.
6. *Обзор Екатеринославской губернии за 1874 год.* – Катеринослав, 1875.
7. *Екатеринославская губерния, памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год.* – Катеринослав, 1900. – 577 с.
8. *Державний архів Донецької області* (далі – ДАДО). – Ф.113. – Оп.1. – Спр.120.
9. *Там само.* – Спр.178.
10. *Екатеринославская губерния, памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год.* – Катеринослав, 1900.

11. *Смета доходов и расходов города Мариуполя на 1908 год с приложениями.* – Мариуполь, 1908. – 300 с.
12. ДАДО. – Ф.113. – Оп.1. – Спр.225.
13. *Протоколы заседаний Мариупольской городской думы за 1890 год.* – Мариуполь, 1892. – 387 с.
14. *Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1899 г. – Мариуполь, 1900. – 247 с. (с приложениями).*
15. *Обзор Екатеринославской губернии за 1909 год.* – Екатеринослав, 1910. – 88 с.
16. *Укладено і підраховано за: Доходы, расходы, специальные капиталы и задолженность городских поселений за 1912 г. – Петроград, 1917. – 532 с.*
17. *Укладено і підраховано за: Вся Екатеринославская губерния. 1913 год. – Екатеринослав, 1913. – 389 с.; Доходы, расходы, специальные капиталы...*
18. *Писарькова Л.Ф. Московская городская дума: 1863 – 1917 гг. – М., 1998. – 568 с.*

Коробка В.Н. Развитие медико-санитарной отрасли городского хозяйства Мариуполя в 70 гг. XIX – в начале XX вв.

На основе архивных материалов, прессы, опубликованных документов Мариупольской думы и управы, а также статистических сведений реконструируется деятельность общественного управления по развитию медико-санитарной отрасли городского хозяйства в 70-х гг. XIX – начале XX вв. Автор обосновывает относительную успешность проводимой работы на фоне общего низкого уровня охраны здоровья в Российской империи.

Ключевые слова: местное самоуправление, городское хозяйство, медико-санитарная часть, здравоохранение.

Korobka, V.M. The development of city health-care sphere of Mariupol in 70's of the XIXth – beginning of the XXth centuries

The activity of public administration at the development of health-care sector of city economy in the 70's of the XIXth – beginning of the XXth centuries has been reconsidered on the basis of archival materials, press, published documents of Mariupol City Council, as well as statistical information. The author has emphasized relative success of the work against the background of low level of health-care in Russia Empire.

Key words: local administration, city economy, hospital and health-care.